

ФОНОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОЛІТЕРНИХ КОМПЛЕКСІВ В СЕРЕДНЬОФРАНЦУЗЬКИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена дослідженню особливостей фонографічної системи середньофранцузької мови XIV-XV століть. Проведено аналіз однолітерних графічних комплексів, які фіксували голосні та приголосні звуки. У ході дослідження виявлено ступені співвідношення між звуками та літерами у визначенні основних функцій середньофранцузьких графем.
Ключові слова: фонографічна система, графема, однолітерний графічний комплекс, вокалізм, консонантизм.

Ал Касем В. Ю. Фонографические особенности однобуквенных комплексов в среднефранцузский период. Статья посвящена исследованию особенностей фонографической системы среднефранцузского языка XIV-XV веков. Проведен анализ однобуквенных графических комплексов, которые фиксировали гласные и согласные звуки. В ходе исследования выявлены степени соотношения между звуками и буквами в определении основных функций среднефранцузских графем.
Ключевые слова: фонографическая система, графема, однобуквенный графический комплекс, вокализм, консонантизм.

AL Qasim V. Y. Phonographic Features of Single-letter Complexes in the Middle French Period. The article is devoted to the research of the features of the phonographic system of the Middle French language in the XIV-XV centuries. The graphics of this period have undergone certain phonetic changes. The sound system of the French language evolved significantly. Under the influence of etymologization, the French spelling begins to intensify the introduction of Latin letters of one or another word. The spelling of words differs more and more from pronunciation, making it difficult to write with extra characters. The changes in vowels and consonants in the utterance took place as unconscious under the influence of emphasis, which changes from verbal to phrasal. One of the components that constitutes the phonographic system of the language is single-letter graphic complexes or graphemes. These complexes, consisting of one letter and transmitting a vowel or consonant sound, are defined as monographs. The analysis revealed the absence of an absolute correlation between graphic complexes and their sounding. According to quantitative analysis, this phenomenon is almost identically observed both in the vocal system and in the system of consonants. One letter may correspond to a combination of two sounds or two or more different phonemes. In its turn, one phoneme can be represented by several letters.

The vocal system of single-letter graphic complexes of the Middle French period was mostly monophonic. A significant number of submitted graphs transmitted only one sound. The French consonant system of the XIV-XV centuries did not undergo significant changes at the phonographic level. One-letter graphic complexes, which reflected consonants in the letter, in contrast to the vowels, almost completely reflected the basic rule of the graph, when one sound corresponds to one letter. In the course of many centuries of development, French writing was constantly subject to the influence of Latin tradition, due to which it lagged behind the live pronunciation. A great difficulty in French spelling is caused by the preservation of foreign language spelling of borrowed words.

Key words: phonographic system, grapheme, single-letter graphic complex, vocalism, consonantism.

Дослідження фонографічних особливостей однолітерних комплексів французької мови XIV-XV століть постійно привертало увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Н. О. Катагощина, М. В. Сергієвський, Л. М. Скрелина, А. Доза, В. Г. Гак, Г. Г. Крючков, Л. В. Сидельникова, N. Catach), що уможливило розкриття специфіки становлення графічної системи французької мови XIV-XV століть. Ці наукові розвідки слугували підґрунтям для виявлення особливостей еволюційного розвитку голосних та приголосних звуків середньофранцузької мови, а також для встановлення основних графічних засобів фіксації голосних та приголосних звуків на письмі та їх функціонального навантаження протягом становлення фонетико-графічної системи французької мови.

Актуальність представлено дослідження визначається загальним науковим інтересом до питань розвитку вокалізму та консонантизму французької мови у середньофранцузький період, в який була закладена основа фонетичної системи мови з подальшою її трансформацією, що дає підстави для більш детального аналізу фонографічного інвентаря для передачі голосних та приголосних звуків французької мови.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні особливостей фонографічної системи французької мови XIV-XV століть, у встановленні фонографічного інвентаря для передачі на письмі голосних та приголосних звуків середньофранцузької мови.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як визначення основних однолітерних графічних комплексів середньофранцузької мови та їх функціонального навантаження, виявлення ступеня співвідношення між звуками та літерами французької мови.

Об'єктом роботи виступає фонографічна система французької мови XIV-XV століть.

Предметом дослідження є однолітерні графічні комплекси у звуковій будові середньофранцузької мови.

Як **матеріал** дослідження нами було використано тексти видатних французьких авторів XIV-XV століть: *Guillaume de Machaut* (1300-1370); *Jean Froissart* або *Jehan Froissart* (1337-1404); *Eustache Deschamps* (1340-1404/5); *Christine de Pisan* (1364-1430); *Alain Chartier* (1385/90-1430?); *Charles d'Orléans* (1394-1465); *François Villon* (1431-1463?); *Jehan Regnier* (1392- 1468).

Графіка середньофранцузького періоду (XIV-XV ст.) зазнала певних фонетичних змін мови. Значно еволюціонував звуковий лад французької мови. Під впливом етимологізації французька орфографія починає посилено вводити літери латинського походження до графічного складу того чи іншого слова. Орфографія слів все більше віддаляється від вимови, ускладнюючи написання «непотрібними» зайвими знаками.

Основною структурною одиницею графіки є *графема*, яка в сукупності з іншими графічними засобами утворює цілу графічну систему. У нашій роботі поняття «графема» використовується за такими визначеннями: як мінімальна одиниця графічної системи мови, що, як і будь-який мовний знак, представляє собою єдність означального та означеного [Гак 1962, с. 12] та як найменша одиниця графіки, що має фонетичну відповідність і піддається лінгвістичному аналізу і на письмі може бути представлена однією літерою (графом) або сукупністю літер (графів) [Catach 1979, с. 27].

Середньофранцузька мова широко використовувала графічні засоби, коли літера втрачала самостійне фонетичне значення. До таких засобів належать діакритичні знаки – трема, гравіс, акут та седій, наприклад: *ä, î, ü, ë, ÿ, à, é, è, ç*. Однолітерні графічні комплекси у своїй більшості, а саме приголосні звуки, були монофонами, тобто кожній графемі відповідав один звук). Проте деякі з них, залежно від позиції у слові, отримували додаткові звукові відповідники, тобто були поліфонічними [Сидельникова 2012, с. 335].

До однолітерних графічних комплексів належать графемі – *монографи*, до складу яких входить одна літера, яка передає голосний звук або приголосний звук.

Представлена у роботі фонографічна система середньофранцузької мови базується на класифікації однолітерних графічних комплексів таких дослідників як Г. Г. Крючков та Л. В. Сидельникова. Система поділена на дві групи: перша, що представляє комплекс монографів, які передавали голосні звуки та друга група – комплекс монографів, які фіксували приголосні звуки.

Фонографічний інвентар французької мови XIV-XV століть налічував 14 однолітерних графічних комплексів – монографів, які передавали голосні звуки: *a, ä, à, e, ë, é, è, i, î, o, u, ü, y, ÿ*. Вокалістична система однолітерних графічних комплексів середньофранцузького періоду в основному була монофонічною. Значна кількість представлених графем передавали лише один звук.

Монограф *ä*, який був виявлений у значній кількості написань французької мови XIV-XV століть, передавав звук переднього ряду [*a*] та мав на меті показати прочитання голосних у з'янні: *säous, gäaing, päoureuse, äage, äourer, päour*. Для позначення звука переднього ряду [*a*] використовувався монограф *à*, який виконував насамперед ідеографічну функцію, наприклад для розрізнення слова *là* “там, туди” та означеного артикля жіночого роду *la*, а також для відмінності між прийменником *à* та *a* третьої особи однини дієслова *avoir*, наприклад: *Là où je suisjyant daffaire sans meffaire, Car baille luy fut sur la naige, Leur fuite est cause, à leur grand blame*.

У середньофранцузький період монограф *ë* продовжував відображати на письмі редуковане [*ə*]: *efforceëment, contrë, jugë*. Проте кількість написань з ним значно скоротилася, в основному графема *ë* залишилася у власних назвах таких як: *Susannë, Israël, Noël, Boëce, Misaël*. Спостерігається все більше проникнення діакритичного знаку (акута) у середньофранцузьку графіку [Сидельникова 2012, с. 190]. Монограф *é* найчастіше вживається наприкінці слів для позначення закритого звуку [*ẽ*], наприклад: *pié, avancié, humilité, magesté, verité, gecté, pitié, cité*; рідше зустрічається в середині слова: *délivrée, péril*.

У процесі дослідження було зафіксовано декілька написань з супраграфемою *gravis* – монограф *è*, який все ширше проникає у графічну систему французької мови зазначеного періоду [Сидельникова 2012, с. 191], наприклад: *après, manière, première, yès, iès, cabarès*. Проте не всі тексти фіксують такі написання: *Est puis apres, pour vous donner confort; Prendray congié en honneste maniere; Porter la vueil à la premiere feste; En suppliant Dieu nostre pere*.

Графема *i* у більшості випадків передавала аналогічний звук [i], наприклад: *religion, Abidonne*. Тоді як монографи *y, ï, ÿ*, які не тільки відображали окрему вимову звука [i], але й фіксували голосні у з'янні. Літера *y* в переважній кількості випадків продовжує субституцію літери *i*, а в деяких випадках літера *y* виступала як графічний знак, який наочно відбивав голосні у з'янні, наприклад: у кінці слова – *amy, supply*; у середині – *dyre, lyre, martyre*; на початку – *yrée, ymage, ydoles, ymagination*; у написаннях власних назв – *Ysseult. Ysaac, Yris*. Монограф *ï* у середньофранцузький період позначав той самий звук [i], який відображав голосні у з'янні, наприклад: *traïson, resjoïssement, haïneuse, aïrer, oïl esjoïr, Juïf*. У процесі аналізу графіки французької мови XIV–XV ст. був виявлений монограф *ÿ*, який фіксував окрему вимову звука [i], що перебував у з'янні: *ouÿ, envaÿe*; та був еквівалентом графема *ï*, наприклад: *Moïse – Moÿs, Ceïs – Ceÿs, paÿs – païs*.

У середньофранцузький період графема *o* передавала відкритий звук [ɔ], що у IX–XIII ст. став закритим перед [z] та [v]: *chose, vostre, porte, povre*. У більш пізніх середньофранцузьких текстах літера *u* відповідала звуку [ü], який виник у результаті розвитку латинського довгого [ū] *fortune* від лат. *fortuna* [Brachet 1870, с. 345], наприклад: *vertus, muce*. Широко використовувався у написаннях середньофранцузької мови монограф *ü*, який слугував еквівалентом звуку [ü] та відтворював графічну функцію голосних, що перебувають у з'янні: *encloüire, laüreuse, s'aünerent*. У деяких випадках зустрічаються етимологічні написання: *Morpheüs* від гр. *Μορφῆος* > *Morpheus* > *Morphée* [Brachet 1873, с. 366].

У ході дослідження однолітерних графічних комплексів XIV–XV століть було зафіксовано лише дві поліфонічні графема, які передавали два або більше голосних звука. Монограф *a*, який походить від латинського наголошеного звуку [a] у закритих складах залишався недоторканим, спостерігалася повна відповідність між знаком та звуком *place, dame, famé*, проте під впливом *r* відбулася фонетична зміна закритого [ɛ] на [a]: *gracieux* > від нар. лат. *gratiosus* > *gratia* > *grâce*, наприклад: *Car par vo gracieux port, garder, pourra, marrie*.

Монограф *e* у середньофранцузький період був графічним відповідником трьох звуків: закритого [ɛ]: *ceste* > від нар. лат. *cestus* > *caestus*; відкритого [e]: *clerc* > від лат. *clericus* > *clerc* > *clerc*; редукованого [ə]: *vivre* > від лат. *vivĕre* > *viv're* > *vivere*. Спеціалісти вважають, що в середньофранцузький період редуковане [ɛ] стало лабіалізованим [ö]. У процесі аналізу текстів було виявлено випадіння у фіналі *e* перед словом, що починалося з голосної, наприклад: *Mais il n'a nul recouvrement; Peine y mettray, combien qu'ignorant soie*.

У досліджених нами текстах французької мови XIV–XV століть такі монографи як *â, ê, î, ö, ô, ù, û* не були зафіксовані на письмі.

Фонографічний інвентар середньофранцузької мови нараховував 19 монографів, які передавали приголосні звуки: **b, c, ç, d, f, g, h, j, l, m, n, p, r, s, t, v, w, x, z**.

Система консонантизму французької мови XIV–XV століть на фонографічному рівні не зазнала значних змін. Однолітерні графічні комплекси, які відображали на письмі приголосні звуки, на відміну від голосних майже повністю відповідали основному правилу графіки, коли одній літері відповідне одне звукове значення [Гак 2006, с. 14]. Зважаючи на це правило, ми можемо стверджувати, що більшість однолітерних графем, які передавали приголосні звуки, були монофонами.

Губний та губний-проривний звук фіксували представлені нижче графема. Починаючи зі старофранцузького періоду монограф **b** має єдиний графічний аналог – губний звук [b], який бере свій початок від відповідного латинського звука на початку слова або складу:

soubdain, combattre, noble. У середньофранцузький період монограф **b** було введено у ряд французьких слів з метою збереження етимологізації: *doubtez, douteuse > doute >* від лат. *dubitare*. Монограф **d**, починаючи із середньофранцузького періоду, представляє собою графічний аналог губного [d]: *debonairc, escondire, adjouster, devant, descourpe*. Графічним відповідником губного проривного звука [p] виступав монограф **p**. У деяких словах середньофранцузького періоду літера **p** була відновлена згідно з латинською етимологією, наприклад: *péniblement, proprement, pleine, plour, petit, enparlée, prestre*.

У французькій мові XIV-XV століть зазнав стягнення монограф **j**, який почав передавати звук [ʒ], не змінюючи графіку слів, наприклад: *juge, jugement, adjourner, joyeux esbatement, juvenesse*.

Далі подані графеми, що фіксували зубний, щілинний та зубно-проривний звук. Монограф **ç** передавав зубний, щілинний звук [s], наприклад: *pieça, efforçoient, perçut, enfançon*. Монограф **l** був графічним еквівалентом відповідного зубного звука [l]: *plein, malons, legiere, mal, pueple, linage*. Графічним відповідником зубного проривного звука [t] був монограф **t**, який може зустрічатися на початку чи всередині слова, приміром: *patentes*. У флексії *-tion* графема **t** прочитувалася як [sjõ] і мала синонімічний еквівалент *-cion*, наприклад: *execution, obligacion, condicion, presentacion*.

Губно-зубно щілинні звуки представляли монографи **f** – [f] та **v** – [v]. Літера **f** була графічним відповідником звука, який використовувався на початку, в середині та в кінці слів, наприклад: *fait, flatir, faille, influence, desconfire*. Однак, у деяких випадках під час формування фонетико-графічної системи вимова звука [f] в кінці слів часто піддавалася хитанням, як-от: фінальна **f** була вимовною: *griefs, nef, vifs*; монограф **f** не вимовлявся: *souef, chief*. Графема **v** протягом всього процесу розвитку французької графіки передавала вимову губно-зубного щілинного звука [v], наприклад: *povretéet, vaillans, vieulx, vous, chevalier, vien, aveques*.

Монограф **h** передавав гортанний щілинний звук [h], у середньофранцузькій графіці літера **h** продовжувала фіксувати окрему вимову літер, що перебували у з'янні, наприклад: *humblement, hault, trahison, heure, Helchiel*.

Протягом усього розвитку французької графіки графеми **m** та **n** відображали носовий звук. Монограф **m** фіксував відповідний носовий губний звук [m] на початку слова або складу: *mal, durement, mon, mains, messages, meschiés*; а монограф **n** передавав відповідний носовий зубний приголосний [n] на початку слів або складу та між голосними: *nuire, avenir, nouvelles, venist*.

У процесі становлення графічної системи французької мови монограф **r** був графічним відповідником дрижачого альвеолярного звука [r] в усіх позиціях, наприклад: *parage, fortune, outrage, trestoute, personne, grant*; проте у середньофранцузький період графема **r** у фінальній позиції випадає з вимови, залишаючи графічну форму слова незмінною, наприклад: *ber, amer, amour*.

Значна кількість написань була виявлена з монографом **x** серед текстів середньофранцузького періоду, які мали етимологічний характер, до прикладу: *soixante, exauciez, excepter, exemples, exposition, Xedeuctain*.

У зв'язку зі стягненням старофранцузьких африкат монограф **z** виявився зайвим і у середньофранцузький період починає промовлятися як [z], наприклад: *croizé, soubzrire, foiz, diz, oz, loz, treize*.

Аналіз середньофранцузьких текстів зафіксував лише один випадок використання на письмі монографа **w** у творах Христини Пізанської, наприклад: *Qui n'assowage, Ains deheberge*.

Під час дослідження була виявлена певна кількість графем, які були поліфонами, тобто фіксували декілька звуків. У середньофранцузький період поліфонічні функції були притаманні таким графемам, як **c, g, s**. Монограф **c** відображав на письмі декілька звуків, у зв'язку зі скороченням у середньофранцузькій мові африката [ts], він перейшов у щілинний звук [s]: *souvenance, receuz, gracieusement*; та задньоязичний [k]: *compaignie, benedicta*,

fructus. Також простежуються випадки збереження етимологічного написання графеми *s*, наприклад: *adonques*. Починаючи із середньофранцузького періоду, монограф *g* почав передавати два звуки: проривний [ʒ]: *sages, changié, rage* та задньоязиковий [g]: *griefment*, графічний образ при цьому не змінився.

Графічний комплекс *s* у середньофранцузькій мові продовжує виконувати ті ж самі функції, що й у старофранцузькій, а саме: 1) щілинний або зубний звук [s] на початку слова або складу, наприклад: *penser, sanz, espoir*; 2) зубний щілинний звук [z] у позиції між голосними, що бере свій початок ще з латинської мови: *resignation, nesune*; 3) графема *s* зберігає свою вимову в середині слова: *mesdisans, preste, respit, requeste, honneste, feste*.

Монограф *k* не був зафіксований у середньофранцузькій графіці, оскільки він тимчасово зник з французької мови зазначеного періоду.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізовані фонетичні особливості середньофранцузької мови в процесі її трансформації, які відбувалися, починаючи від латинської до старофранцузької та закінчуючи середньофранцузькою мовою, дали нам підстави дійти наступних висновків. Фонографічна система французької мови поступово зазнала певних змін. Зміни голосних та приголосних у мовленнєвому ланцюзі проходили як несвідомі зміни, під впливом наголосу, який зі словесного перетворився у фразовий. Однією зі складових, які становлять фонографічну систему мови, є однолітерні графічні комплекси – графеми. Дані комплекси, що складаються з однієї літери та передають голосний чи приголосний звук, визначаються як монографи.

Аналіз дослідження встановив відсутність абсолютного співвідношення між графічними комплексами та їх звучанням. За кількісним аналізом це явище майже однаково спостерігається як у вокалістичній системі, так і у системі консонантизму. Одна літера може відповідати поєднанню двох звуків або відповідати двом чи більше різним фонемам. У свою чергу, одна фонема може зображуватися різними літерами. У процесі багатовікового розвитку французька писемність постійно зазнавала впливу латинської традиції, що і слугувало відставанням від живої вимови. Велику складність у французьку орфографію вносить збереження іншомовного написання запозичених слів.

Представлена наукова робота відкриває перспективу подальших розвідок, зокрема вивчення особливостей фонографічного інвентаря дволітерних комплексів для передачі голосних на приголосних звуків середньофранцузької мови.

Література

- Гак В. Г. Французская орфография / В. Г. Гак. – М. : КомКнига, 2006. – 240 с.
- Доза А. История французского языка / А. Доза; [пер. с франц. Е. Н. Шор]. – М. : Изд-во иностр. лит., 2003. – 471 с.
- Катагощина Н. А. История французского языка : учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / Н. А. Катагощина, М. С. Гурычева, К. С. Аллендорф. – М. : Высшая школа, 1976. – 319 с.
- Крючков Г. Г. Універсальність французької графіки / Г. Г. Крючков // Мовні і концептуальні картини світу : 36. наук. пр. КНУ. – К. : Логос. – 2001. – Спеціальний випуск. – С. 199-202.
- Сергиевский М. В. История французского языка / М. В. Сергиевский. – М. : Учпедгиз – 1938. – 295 с.
- Сидельникова Л. В. Фонографія та ідеографія французького письма IX – початку XXI століття : монографія / Л. В. Сидельникова. – К. : КНЛУ – 2012. – 512 с.
- Сидельникова Л. В. Особливості фонографічного інвентаря для передачі голосних звуків французької мови IX-XVIII століть / Л. В. Сидельникова // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна : збірник наукових праць / Національний університет "Острозька академія". – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2014. – С. 269-272.
- Скрелина Л. М. История французского языка / Л. М. Скрелина, Л. А. Становая. – М. : Высшая школа – 2001. – 457 с.
- Brachet A. An etymological dictionary of the French language / A. Brachet [translated by G. W. Kitchin]. – Oxford : Clarendon press, 1873. – Quatorxième édition. – 542 p.
- Brachet A. Dictionnaire étymologique de la langue française / A. Brachet. – P. : Bibliothèque d'éducation, 1870. – Troisième édition. – 668 p.
- Catach N. Histoire de l'orthographe française / N. Catach, Renée Honvault, Irène Rosier-Catach. – P. : Champion, 2001. – 425 p.

(Матеріал надійшов до редакції 14.09.17)